

Izvorni naučni članak

UDK: 332.1(497.11)

doi:10.5937/ekonhor1802095J

PRIVREDNI RAST I INSTITUCIONALNA TRANZICIJA REPUBLIKE SRBIJE

Edvard Jakopin*

Ministarstvo privrede Republike Srbije

Da li se tranzicione države Jugoistočne Evrope (JIE) nalaze zarobljene u institucionalnoj tranziciji? Institucionalna tranzicija koja traje skoro tri, a u Republici Srbiji skoro dve decenije, započela je brzim uništavanjem institucija iz prethodnog političkog i ekonomskog sistema, ali, izgradnja novih tržišnih institucija se odvija sporo, neefikasno i parcijalno. Republika Srbija je izgubila tri decenije privrednog rasta i razvoja, što potvrđuje ekonomsku zakonitost da je potrebno dvostruko više vremena vratiti sistem u prethodni ekvilibrijum od dužine vremena u kome se sistem nalazio van ravnoteže. Prosečan rast za sedamnaest tranzicionih godina od 3% je nedovoljan da se nadoknadi ogroman zaostatak iz devedesetih godina XX-og veka. Istraživački doprinos u radu fokusiran je na analizu međuzavisnosti privrednog rasta i izgradnje institucija. Posebna pažnja usmerena je na faktor korupcije, koja razara institucije u svim tranzicionim državama, smanjuje privredni rast, produktivnost i negativno utiče na privlačenje stranih direktnih investicija (SDI).

Ključne reči: privredni rast, institucionalna tranzicija, korupcija

JEL Classification: O11, O43

UVOD

Jedinstveni eksperiment institucionalne tranzicije u tranzicionim državama Evrope traje skoro tri decenije, a u Republici Srbiji (RS) punih sedamnaest godina. Institucionalna tranzicija u državama Jugoistočne Evrope (JIE) započela je brzim napuštanjem institucija iz prethodnog političkog i ekonomskog sistema, ali, izgradnja novih tržišnih institucija je bila mnogo sporija i neefikasnija, sa različitom dinamikom

izgradnje od zemlje do zemlje, u zavisnosti od brzine sprovođenja strukturnih reformi i ulaska u Evropsku uniju (EU).

Konkretno, od svih tranzicionih država, u prvoj deceniji tranzicije, samo su Estonija, Mađarska i Poljska izgradile institucije koje bi osigurale zaštitu imovinskih prava i sprovele regulatornu reformu poslovnog okruženja za podsticanje investicija. Litvanija i Slovačka, i pored implementacije značajnih makroekonomskih reformi, dugo nisu uspele da se pridržavaju teških budžetskih ograničenja za subvencije državnim preduzećima. Jedan broj država (Moldavija, Rusija, Ukrajina), zaglavio se u

* Korespondencija: E. Jakopin, Ministarstvo privrede Republike Srbije, Vlajkovićevo 10, 11000 Beograd, Republika Srbija; e-mail: edvard.jakopin@privreda.gov.rs

tzv. reformskoj zamci, bez suštinskih reformi (forma umesto reforme), jer se prethodni sistem reciklirao kroz proces privatizacije i liberalizacije (Jakopin, 2017b, 106). Generalno, jedan broj država u tranziciji uspeo je da izgradi novi institucionalni okvir nakon napuštanja socijalizma, ali je većina tranzicionih država i dalje zarobljena u institucionalnoj tranziciji.

Tranzicione privrede, koje su pretežno oslonjene na resursne, radno-intenzivne privredne grane, po pravilu, više su odgovarale elitama koje nisu zainteresovane za institucionalni okvir (stara nomenklatura koja je imala koristi od privatizacije ili novoizgrađena grupa vlasnika preduzeća). Razloge veoma spore izgradnje tržišnih institucija u tranzicionim državama neki autori traže u prethodnoj velikoj privrednoj zavisnosti od prirodnih resursa i u istorijskom iskustvu ovih zemalja tokom socijalizma (Bhattacharyya & Hodler, 2010).

Predmet istraživanja u radu su institucionalne performanse tranzicije Republike Srbije, sa posebnim istraživačkim ciljem analize međuzavisnosti privrednog rasta i institucionalne tranzicije u RS i tranzicionim državama JIE, od kojih se većina nalazi u predvorju EU.

U radu se testira hipoteza da bez razvoja stabilnih institucija nisu održive visoke stope privrednog rasta, kao i obrnuto, da bez visokih stopa privrednog rasta nije moguće izgraditi stabilne institucije. U okviru ove hipoteze analizirani su efekti globalne recesije na institucionalnu tranziciju i privredni rast.

U istraživanju su korišćeni metodi analize i sinteze, kompilacije i komparacije. Analiza institucionalne tranzicije se bazirala na kompozitnim Indikatorima efikasnog institucionalnog upravljanja (*Worldwide Governance Indicators - WGI*).

Rad je strukturiran u dve međusobno povezane celine. Prva istražuje performanse tranzicionog privrednog rasta u RS, a u drugoj je istraživački rakurs usmeren ka institucionalnoj tranziciji, sa posebnim osvrtom na analizu korupcije, kao faktora koji utiče na razgradnju institucija.

IZGUBLJENE TRI DECENIJE RASTA

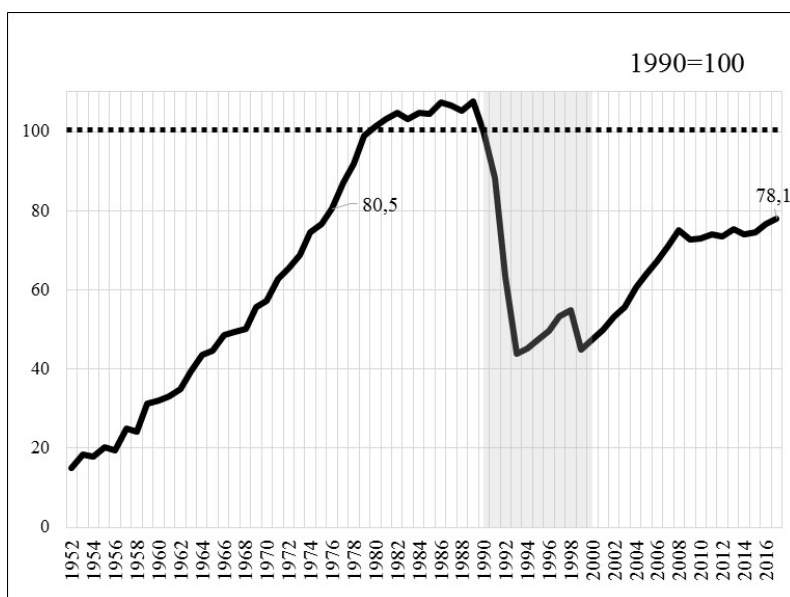
Početak transformacije, 2001, privreda RS je dočekala sa strukturom formiranom pre skoro tri decenije. Nakon sedamnaest godina, kratak tranzicioni saldo bi glasio: zaostatak iz 1990-tih se sporo stiže, tek je na tri četvrtine puta, ne smanjuje se zaostatak u odnosu na grupu najrazvijenijih država u Evropi (EU-15), ali se povećava u odnosu na grupu tranzicionih država koje su primljene u EU 2004 (EU-10).

Usled ekonomske distorzije u poslednjoj deceniji XX-og veka, sankcija i NATO bombardovanja, RS je izgubila tri decenije privrednog rasta i razvoja, što potvrđuje ekonomsku zakonitost da je potrebno dvostruko više vremena vratiti sistem u prethodni ekvilibrijum od dužine vremena u kome se sistem nalazio van ravnoteže. Danas se privredni rast RS nalazi na nivou iz 1976, i iznosi svega 78,1% proseka onog BDP iz 1990. (Slika 1). Sa prosečnom godišnjom stopom rasta od 4%, biće potrebno još sedam godina za dostizanje nivoa BDP-a iz 1990.

Industrija RS prošla je pravi tranzicioni cunami. Danas u industriji RS radi više od pola miliona radnika manje nego 1990. U odnosu na 1990, indeks fizičkog obima industrijske proizvodnje, na kraju 2017, je dvostruko manji (51%), i nalazi se na istom nivou na kom se nalazio i 1972.

Makroekonomski rizici održivosti privrednog rasta na kompletnom području JIE su permanentno prisutni, nezaposlenost je najveća u Evropi. Ekonomske disproporcije između JIE i EU su konstantno na ekstremnim granicama. Po svim ekonomskim parametrima, region JIE pripada periferiji EU. Životni standard u JIE je 2016. skoro tri puta niži u odnosu na prosek EU, a stopa nezaposlenosti tri puta viša. Regionalna i socijalna kohezija u Evropi je sve slabija, područje JIE suočeno je, sve više, sa različitim oblicima siromaštva i zaostalosti (Jakopin, 2017a, 157).

Tranzicione privrede JIE se sporo prilagođavaju procesu globalizacije, sve snažnijoj tržišnoj utakmici, visokim zahtevima konkurencije. Uspešne tranzicione ekonomije su, u drugoj polovini devedesetih godina, imale dinamičan privredni rast, pre svega, usled rasta investicija, lične potrošnje i većeg izvoza robe

Slika 1 Izgubljene tri decenije rasta - BDP Republike Srbije 1952-2017

Izvor: Autor

Metodološka napomena: Zbog promena metodologije, za period 1952-2000 korišćena je serija kretanja društvenog proizvoda (u cenama 1994.), a u periodu 2001-2017. serija stopa rasta BDP (Jakopin, 2018, 36).

i usluga. Pokretač njihovog privrednog rasta bile su sprovedene strukturne reforme na osnovu kojih je došlo do značajnih promena u strukturi industrijske proizvodnje. Strukturne promene, vođene postulatom veće međunarodne konkurentnosti, uzrokovale su izuzetno dinamičan rast industrijskih grana zasnovanih na korišćenju savremene tehnologije i ekonomije obima, razvoju novih industrija, kreativne ekonomije.

Strukturne promene, sprovedene kroz priliv stranih direktnih investicija (SDI), rast industrijske proizvodnje i izvoz, doprinele su da većina tranzicionih zemalja Centralne i neke države JIE (članice EU) značajno povećaju svoje izvozne performanse, što je podiglo kompletne industrije ovih zemalja na viši nivo. Ključnu ulogu u procesu povećanja izvoza je odigralo tržište EU. Inovativni procesi u nauci, tehnologiji, u svim industrijskim granama odvijaju se sve većom brzinom u svetu i zaobilaze region JIE.

TRANZICIONI MODELI RASTA

Globalna recesija, nastala špekulativnim rastom cena i pucanjem mehura (balona) 2007, otvorila je brojne teorijske i praktične dileme, počev od izvora krize, uloge države, tržišnim deformacijama, sistemskim pojavnim oblicima krize, mobilnosti resursa, alternativnim rešenjima i modelima rasta (Jakopin, 2018, 38-44).

Neravnoteže su produbljene primenjenim modelom svojinske transformacije. Model je funkcionisao po principu kupovine vremena prihodima od privatizacije i prilivom SDI, tako što se nerestrukturirana izvozno neorijentisana privreda zaduživala i povećavala spoljni dug. S druge strane, unutrašnja stabilnost je uslovljena ogromnim viškom uvoza nad izvozom i precenjenim dinarom koji je taj veliki spoljnotrgovinski deficit podsticao i održavao. Precenjeni dinar bio je noseći stub antiinflacione politike, utičući na robne tokove, ali usled jeftinih uvoznih sirovina i repromaterijala, uticao je i na

proizvodne troškove. U takvoj situaciji, globalna recesija je samo dolila ulje na vatru.

Kratak teorijski pregled uzroka globalne recesije. Uzročnici žarišta najveće krize od Velike depresije 1929-1933. leže u kombinaciji tri faktora:

- ogroman rast gramzivosti (pohlepe) privrednih subjekata (čuvani Kejnsov *animal spirits*),
- promašaji ekonomske politike, i
- zatečeni institucionalni okvir (regulativni sistem).

U recesionim periodima država je superioriorija od tržišta, pre svega, zato što ima instrumente da mobilize resurse. Recimo, u svim varijantama, država da bi smanjila percepciju rizika, ekonomskom politikom podstiče brži razvoj preduzetništva. Generator izbijanja krize uvek je sistem, a ne država sa svojom politikom, jer je tržišni ekonomski sistem inherentno nestabilan. Država preko svojih instrumenata kreira strukturne reforme i menja sistem da bi minimizirala gubitke. Neki autori smatraju da ni rekonstrukcija sistema, niti preoblikovanje ekonomske politike ne mogu otkloniti uzroke krize. Jednom rečju, ključna odrednica recesije je sistemski nestabilnost. Pored sistemskih uzroka, recesione tegove su pojačavali nejak izvozni sektor i pogrešna ekonomska politika, koja se manifestovala, pre svega, kroz jaku domaću valutu. Povremeno hvatanje daha davali su prihodi od privatizacije, SDI i zaduživanje u inostranstvu (Jakopin, 2018, 42).

Osnovne karakteristike predkriznog tranzicionog modela privrednog rasta u RS, u periodu 2001-2008, koje su imale najveći uticaj na privredni rast, mogu se opisati na sledeći način:

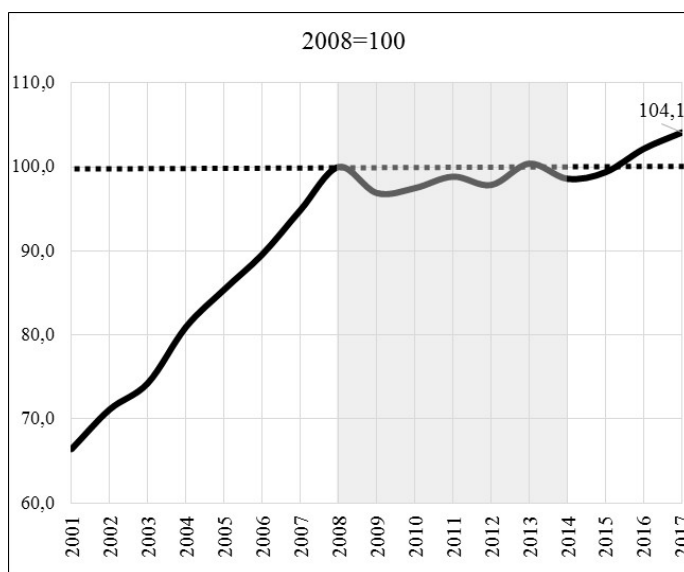
- proces privatizacije društvene svojine u privatnu nisu pratila konzistentna institucionalna rešenja, efekti su daleko manji od očekivanih;
- rast industrijske nezaposlenosti nije bio praćen rastom preduzetničkog sektora;
- privredni rast se zasnivao na rastu usluga, a ne na rastu privrednih grana - razmenjivih dobara (industrija, građevinarstvo);

- potrošnja je rasla brže od privrednog rasta, što je imalo za posledicu rast spoljnog duga;
- strukturne reforme u privredi su se odvijale sporo, selektivno i parcijalno.

Prosečna stopa privrednog rasta u tranzicionom periodu 2001-2017. je skromna, svega 3,0%. Nakon dinamičkog privrednog rasta u predkriznom periodu 2001-2008. (prosečna stopa privrednog rasta iznosila je 5,9%), usledio je pad u kriznoj 2009. (-3,1%) i višegodišnji recesioni period (prosečan pad stope privrednog rasta u periodu 2010-2014. iznosio je -0,1%), da bi u periodu 2015-2017. usledili blagi znaci oporavka privrednog rasta (prosečan rast je iznosio 1,8%).

Transformacioni period 2001-2017. karakterišu različiti modeli rasta:

- Model rasta baziran na rastu lične potrošnje i usluga 2001-2008. U periodu do izbijanja Svetske ekonomske krize, privredni rast RS je rastao po visokoj prosečnoj stopi (5,9%), što međutim, nije bilo dovoljno da se nadoknadi veliki zaostatak iz perioda sankcija i privrednih problema u kojima se nalazila država krajem XX-og veka. Modelu privrednog rasta je najviše doprineo sektor usluga. U strukturi bruto domaćeg proizvoda (BDP), usluge su dostigle 60%. Nivo BDP RS je 2008. dostigao nivo iz 1975.
- Recesioni period od 2009-2014, period bez rasta, prosečan godišnji pad -0,2%. Pod uticajem globalne recesije privredni rast je prekinut 2009, i naterao kreatore ekonomske politike da, suočeni sa multisektorskim negativnim efektima globalne recesije, redizajniraju model rasta i tragaju za novim izvorima rasta (Slika 2).
- Novi model rasta baziran na investicijama i izvozu 2015-2017, prosečan godišnji rast 1,8%. Privredni rast je tek 2016. dostigao predkrizni nivo iz 2008. Na kraju 2017, nivo BDP bio je na nivou 1977, što govori o razmerama ekonomske distorzije u poslednjoj deceniji XX-og veka.

Slika 2 Uticaj krize na privredni rast Republike Srbije, BDP 2008=100

Izvor: Autor, na osnovu podataka RZS

Doslednim sprovođenjem fiskalne konsolidacije u periodu 2015-2017, unutrašnje i spoljne makroekonomske neravnoteže su smanjene, započeto je strukturno prilagođavanje, poboljšani su privredni i investicioni ambijent, što su potvrdile i renomirane međunarodne institucije (WB, IMF, EBRD, WEF).

Komparativna analiza trendova privrednog rasta u tranzicionim državama JIE pokazuje različit uticaj ekonomske recesije od države do države. Neke ekonomije uspele su ranije da prevaziđu negativne krizne udare na svoje privrede, zahvaljujući, prvenstveno, otpornosti svojih prerađivačkih sektora (Tabela 1).

U predkriznom periodu, 2001-2008, dinamika privrednih aktivnosti RS bila je iznad proseka zemalja iz okruženja. U periodu 2009-2016, najviši rast BDP-a zabeležile su Albanija i Makedonija, dok je najveći pad zabeležen u Hrvatskoj (Tabela 1). U većini zemalja regiona, dominantan uticaj na privredni rast je imala domaća tražnja (investicije i privatna potrošnja). Samo je u Bugarskoj neto izvoz imao veći doprinos od domaćeg tražnje.

Tabela 1 Privredni rast u tranzicionim državama regiona

Država	Stopa rasta/pada BDP		BDP per capita 2016.	
	2001-2008	2009-2016	EUR	PPS EU-28=100
Albanija	6,0	2,4	3.700	30
Bosna i Hercegovina	4,9	0,9	4.400	31
Bugarska	5,8	1,1	6.748	48
BJR Makedonija	3,0	2,2	4.691	38
Rumunija	6,3	1,1	8.640	59
Republika Srbija	5,9	0,3	4.904	36
Hrvatska	4,3	-1,1	11.142	59
Crna Gora	5,0	1,1	6.354	42
Slovenija	4,2	-0,3	19.574	83
Mađarska	3,2	0,6	11.588	67

Izvor: Eurostat, RZS

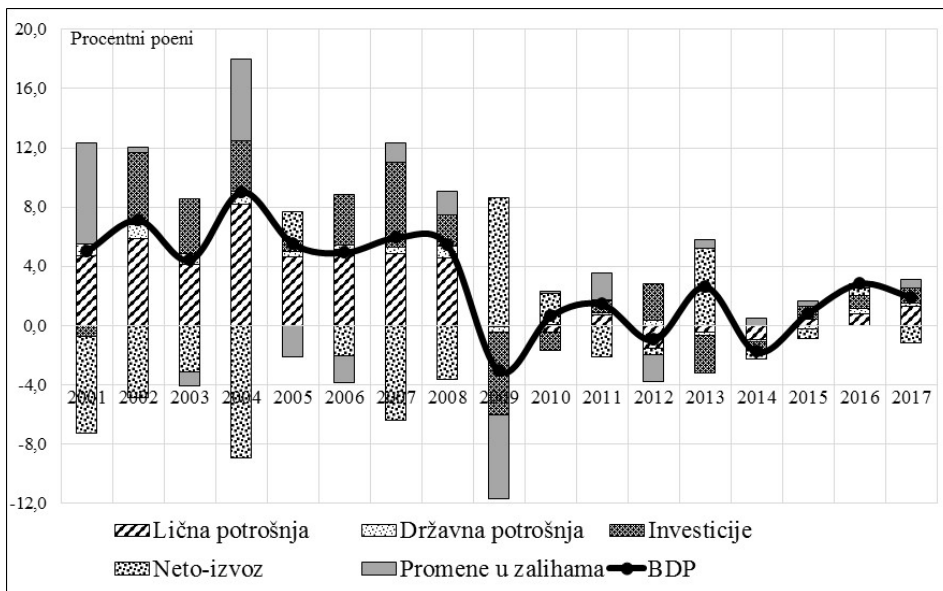
Efekti tranzicije su se, pre svega, odrazili na životni standard u ovim državama. Životni standard u RS u 2016. (BDP *per capita* je iznosio 4.904 EUR), bio je viši nego u Albaniji, Makedoniji i Bosni i Hercegovini, ali je bio niži od životnog standarda u Bugarskoj (za 37%), Rumuniji (za 76%), Hrvatskoj i Mađarskoj (2,3 puta) i Sloveniji (4 puta). U odnosu na kupovnu moć, RS se nalazi na 36% proseka EU-28 (BDP po kupovnoj moći), što je znatno ispod razvijenijih tranzicionih država u okruženju (Mađarska zaostaje za prosekom EU 33%, Hrvatska 41%, a Slovenija 17%).

U predkriznom periodu, stopa zaposlenosti u RS se nije menjala, stopa nezaposlenosti je pala na 14,9%, inflacija je smanjena, ali je i dalje bila na visokom nivou, SDI su imale značajan rast, deficit tekućeg računa je bio visok, javni dug se držao pod kontrolom. Uticaj recesije najviše je uticao na povećanje spoljnog duga i na smanjenje investicija (i bruto investicija i SDI). Pozitivni makroekonomski rezultati u postkriznom periodu su fiskalna konsolidacija (smanjenje fiskalnog deficita) i spuštanje inflacije ispod 3%.

Analiza transformacionog perioda, 2001-2017, pokazuje stepen neodrživosti modela rasta u periodu

2001-2008, negativne efekte u recesionom periodu 2009-2014, pre svega, rast nezaposlenosti, pad životnog standarda i rast duga, i promenu modela rasta u poslednjih nekoliko godina (Jakopin, 2018, 43). Posledice transformacionog modela ekonomija na dug odrazile su se u svim razvojnim dimenzijama, od demografske regresije, preko industrijske devastacije, obrazovnog jaza, regionalnih neravnomernosti, institucionalne neizgrađenosti.

Zaokret i promenu modela privrednog rasta najplastičnije pokazuje analiza rashodne strukture doprinosa rastu BDP (Slika 3). Predkrizni model rasta, 2001-2008, se bazirao, skoro isključivo, na rastu lične potrošnje, što je, donekle, i razumljivo imajući u vidu posledice ekonomske distorzije na životni standard stanovništva u poslednjoj deceniji prošlog veka. Doprinos lične potrošnje rastu je konstantno bio oko 5%, dok je, npr. u 2008. iznosio čak 8%. Spoljnotrgovinski deficit je permanentan, doprinos investicija privrednom rastu uglavnom se odvijao kroz proces privatizacije. Državna potrošnja je, takođe, do 2009. doprinosila rastu.

Slika 3 Modeli rasta - struktura doprinosa rastu BDP u Republici Srbiji

U periodu recesije došlo je do drastičnog pada lične potrošnje i investicija, dok je recesionom padu značajno doprineo i spoljnotrgovinski deficit. U 2015, po prvi put je registrovan pozitivan doprinos investicija, koji je nastavljen u 2016. i u 2017. Od modela rasta zasnovanog na rastu potrošnje, privreda se, posle pet recesivnih godina, 2015. polako usmerava ka modelu rasta zasnovanog na investicijama i, posle dužeg perioda, na ličnoj potrošnji. Doprinos lične potrošnje ima uzlazni trend. Njen doprinos rastu u 2015. iznosio je 0,4%, u 2016, 0,7%, i u 2017. 1,3%.

INSTITUCIONALNA TRANZICIJA

Teoretičari institucionalne tranzicije sam pojam institucije definišu dosta široko, najčešće to su „formalna i neformalna pravila i mehanizmi njihovog sprovođenja koji oblikuju ponašanje pojedinaca i organizacija u društvu” (Burki & Perry, 1998). Formalne institucije su zakoni, propisi i ugovori, a neformalne: poverenje, etika i političke norme. Razlikujemo političke institucije (zakonodavne, političke partije, vladine agencije, pravosuđe), ekonomske institucije (privatne firme, sindikate, poslovna udruženja) i socijalne institucije (NVO, škole). Teoretičari institucionalnog rasta koji tvrde da institucije dominiraju politikama, definišu institucije kao

„grupu društvenih aranžmana koji sadrže ustavna i društvena ograničenja zasnovana na moći političara i elita, vladavini zakona, odredbe za posredovanje u društvenim konfliktima, jaku primenu imovinskih prava, minimalni obim jednakih mogućnosti i relativno širok pristup obrazovanju, i sl.” (Acemoglu, Johnson, & Robinson, 2005).

Slično, jedna grupa autora definiše institucije kao „pravila igre u društvu i njihov doprinos za poželjno ekonomsko ponašanje” (Rodrik, Subramanian & Trebbi, 2004), posebno ističući vladavinu prava i zaštitu imovinskih prava. „Institucije su primarne za vladavinu prava” i „sprovođenje zakona” (Dollar & Kraay, 2002).

Teorijski okvir povezanosti institucionalnog razvoja i privrednog rasta je izuzetno raznovrstan. O snažnoj vezi izgradnje institucija i privrednog razvoja značajan doprinos dali su: E. L. Jones (1981), D. North (1990), S. Knack i Ph. Keefer (1995), P. Mauro (1995), W. Easterly i R. Levine (2003), D. Acemoglu, S. Johnson i J. A. Robinson (2005), S. L. Engerman i S. Sokoloff (2010) i dr. Presudan faktor uspešnih tranzicionih rezultata je efikasnost novoosnovanih institucija (Hoff & Stiglitz, 2004).

Možda jedan od najvećih nedostataka nametnutih reformskih agendi, sa ciljem kako pomoći tranzicionim privredama, predstavlja nedoslednost i selektivnost u jačanju instituta vladavine prava, imovinskih prava i investicione klime (što je sve, manje-više, usko povezano). Definicija Svetske banke insistira na efikasnosti institucija, ne stavlja akcenat na razvoju instituta, recimo, vladavine prava, što je dug i sistemski zahtevan proces sa socijalnim implikacijama.

Reformaska agenda institucionalne tranzicije u fokus stavlja: vladavinu prava, sprovođenje zakona, dostupnost znanju i obrazovanju, političku participaciju, socijalnu jednakost i solidarnost, toleranciju i odgovornost.

Na teorijskom konceptu da institucionalna tranzicija podrazumeva tri ključna faktora: proces izbora i kontrole vlasti, institucionalno donošenje i implementacija politika i razvoj institucija u službi građanina, autori D. Kaufmann, A. Kraay i M. Mastruzzi (2010) su kreirali kompozitni Indikator efikasnog institucionalnog upravljanja (*Worldwide Governance Indicators - WGI*), i razvili metodologiju pomoću koje se može pratiti institucionalna tranzicija u tranzicionim državama. Metodologija se sastoji od šest kompozitnih podindeksa (dimenzija):

- Sloboda govora i odgovornost (*Voice and Accountability - VA*) - pruža informacije u kom stepenu građani mogu učestvovati u izboru njihove vlade, o slobodi izražavanja, slobodi udruživanja i o slobodnim medijima;

- Politička stabilnost i odsustvo terorizma (*Political Stability and Absence of Violence/Terrorism - PV*) - daje informacije o verovatnoći da će vlada biti destabilizovana ili srušena, neustavnim ili nasilnim sredstvima, uključujući politički motivisano nasilje i terorizam;
- Efikasnost vlade (*Government Effectiveness - GE*) - obuhvata informacije o kvalitetu javnih usluga, kvalitetu državne službe i stepenu njene nezavisnosti od političkih pritisaka;
- Kvalitet regulative (*Regulatory Quality - RQ*) - pruža informacije o sposobnosti vlade da formuliše i primeni zdravu politiku i propise koji dozvoljavaju i promovišu razvoj privatnog sektora;
- Vladavina prava (*Rule of Law - RL*) - daje informacije u kojoj meri institucije imaju poverenje i poštuju pravila društva, naročito kvalitet izvršenja ugovora, poštovanje imovinskih prava, rad policije i sudova, kao i procene o mogućem kriminalu i nasilju;
- Kontrola korupcije (*Control of Corruption - CC*) - obuhvata informacije o tome koliko se javna vlast koristi za privatnu korist, uključujući i sitne i velike oblike korupcije, kao i stepen zloupotrebe državnih institucija od elita i privatnih interesa.

Metodologija obuhvata nekoliko stotina varijabli iz 31 različitog izvora podataka, sadrži percepcije upravljanja, kao što su izveštaji ispitanika, nevladine organizacije, davaoci komercijalnih informacija o poslovanju i organizacije iz javnog sektora širom sveta. Baze podataka postoje od 1996. za dvesta država sveta. Kompozitni indikator WGI se, preko sistema jednačina, izražava u standardnim normalnim jedinicama (u rasponu od -2,5 do 2,5).

Tranzicione ekonomije su napredovale u izgradnji institucija, ali različitom dinamikom, i u različitim periodima. RS je 2000. imala najveći institucionalni jaz u odnosu na ostale tranzicione države (WGI -1,07). U periodu 2001-2008 države JIE značajno su ojačale svoje nove institucije, da bi u periodu recesije process jačanja institucija kod većine tranzicionih ekonomija bio zaustavljen (Tabela 2). U Bugarskoj,

Mađarskoj i Sloveniji recesija i pad privrednog rasta uticali su na razgradnju institucija. Institucije su najslabije u najmanje razvijenim državama - Albaniji, Bosni i Hercegovini i Moldaviji (WGI ima negativnu vrednost).

Tabela 2 Merenje institucionalnog napretka

Država	WGI-prosek			
	2000	2008	2009	2016
Albanija	-0,62	-0,21	-0,16	-0,02
BiH	-0,52	-0,34	-0,37	-0,32
Bugarska	0,13	0,20	0,25	0,18
Hrvatska	0,17	0,37	0,39	0,45
BJR Makedonija	-0,50	-0,07	-0,05	-0,12
Moldavija	-0,42	-0,43	-0,45	-0,41
Crna Gora	-0,61	0,09	0,15	0,07
Rumunija	-0,18	0,13	0,14	0,25
Republika Srbija	-1,07	-0,26	-0,17	0,01
Prosek JIE	-0,40	-0,06	-0,03	0,01
Slovenija	0,89	1,03	1,03	0,94
Mađarska	0,97	0,84	0,74	0,48
Češka Republika	0,56	0,92	0,92	0,96

Izvor: Autor, na osnovu Worldwide Governance Indicators

Analiza institucionalnih podindeksa WGI pokazuje (Tabela 3):

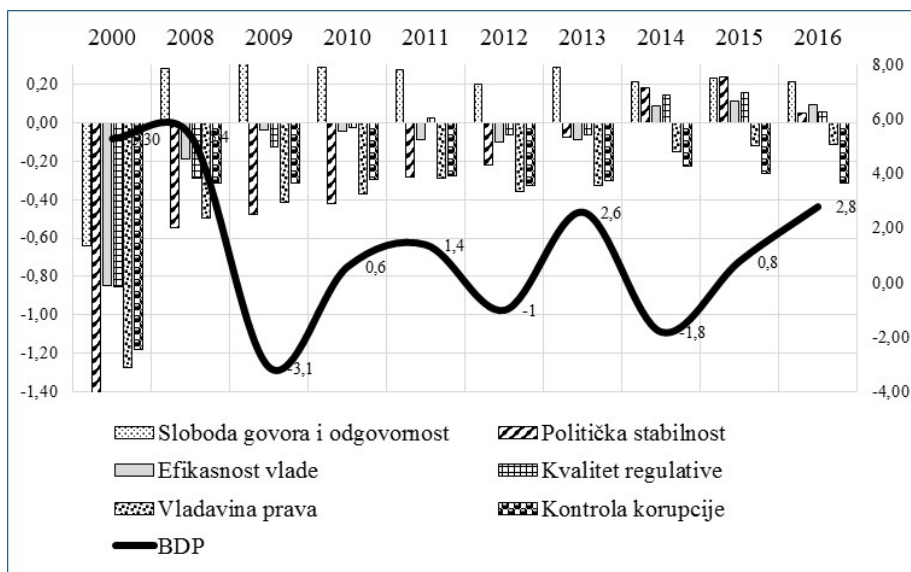
- Najveća institucionalna slabost i najslabiji tranzicioni institucionalni rezultati na području JIE u 2016. su Vladavina prava (prosek podindeksa RL država JIE -0,11) i Kontrola korupcije (prosek podindeksa CC -0,28).
- Najveći pomak su napravile institucije na polju Političke stabilnosti (podindeks PV je iz ogromne negativne zone -0,66, na početku tranzicije 2000, prešao u pozitivnu zonu) i Kvaliteta regulative (podineks RQ je sa -0,32 u 2000. ušao u pozitivnu zonu na +0,25).

Tabela 3 Institucionalna tranzicija u tranzicionim državama WGI 2000-2016

Država	VA		PV		GE		RQ		RL		CC	
	2000	2016	2000	2016	2000	2016	2000	2016	2000	2016	2000	2016
Albanija	-0,29	0,16	-0,54	0,26	-0,76	0,00	-0,25	0,20	-1,01	-0,35	-0,86	-0,40
Bosna i Hercegovina	-0,11	-0,16	-0,53	-0,38	-0,84	-0,43	-0,50	-0,18	-0,61	-0,29	-0,56	-0,47
Bugarska	0,46	0,44	0,38	0,03	0,00	0,29	0,20	0,55	-0,12	-0,04	-0,13	-0,16
Hrvatska	0,51	0,52	0,28	0,68	0,33	0,49	-0,03	0,36	0,03	0,44	-0,07	0,19
BJR Makedonija	-0,34	-0,23	-0,62	-0,38	-0,75	0,09	-0,13	0,45	-0,57	-0,31	-0,60	-0,31
Moldavija	-0,14	-0,03	-0,43	-0,28	-0,51	-0,62	-0,29	-0,05	-0,48	-0,54	-0,66	-0,96
Crna Gora	-0,50	0,08	-1,64	0,16	-0,85	0,10	-0,86	0,23	0,34	-0,04	-0,17	-0,10
Rumunija	0,47	0,51	-0,38	0,27	-0,37	-0,17	-0,11	0,59	-0,20	0,30	-0,49	0,00
Republika Srbija	-0,64	0,21	-1,64	0,05	-0,85	0,09	-0,86	0,14	-1,27	-0,12	-1,18	-0,31
JIE	-0,06	0,17	-0,57	0,04	-0,51	-0,02	-0,31	0,25	-0,43	-0,11	-0,52	-0,28
Slovenija	1,11	1,00	0,89	0,99	0,75	1,12	0,69	0,62	1,04	1,08	0,88	0,80
Mađarska	1,14	0,37	0,92	0,71	0,98	0,45	1,09	0,77	0,91	0,51	0,79	0,08
Češka Republika	0,76	1,05	0,33	0,99	0,65	1,06	0,76	1,08	0,64	1,09	0,21	0,51

Izvor: Worldwide Governance Indicators

- Efekti globalne recesije najviše su se negativno odrazili na podindeks Sloboda govora i odgovornost (VA), ne samo da nije bilo napretka u periodu 2008-2016. nego se prosek podindeksa VA pogoršao (u Mađarskoj pad -0,60 indeksnih poena, Makedoniji -0,43, Bugarskoj -0,14, u Crnoj Gori -0,16, u RS -0,07). Interesantno je da je postkrizni pad registrovan u i uspešnim tranzicionim državama, Mađarskoj i Sloveniji. Institut Politička stabilnost, u istom periodu, beleži neznatno poboljšanje (sa 0,02 na 0,04), ali u tri razvijenije države registrovan je pad.
 - Bosna i Hercegovina i Moldavija su institucionalno ekstremno neefikasne. Njihovi svi podindeksi se nalaze u negativnoj zoni, tako da te dve države (uz Albaniju u podindeksima RL i CC) umnogome kvare prosek celog područja JIE.
 - Institut Efikasnost vlade poboljšao je u periodu 2014-2016. u Albaniji, Bugarskoj i RS.
 - Pad Kvaliteta regulative (RQ) u postkriznom periodu posebno se odrazio u tranzicionim državama EU u Češkoj Republici (sa 1,15 na 1,08), Mađarskoj (sa 1,19 na 0,77), Hrvatskoj (sa 0,51 na 0,36), Bugarskoj (sa 0,69 na 0,55) i Sloveniji (sa 0,83 na 0,62), što je primoralo vlade tih država da mnogo veću pažnju usmere ka institucionalnoj regulativi privatnog sektora.
- Institucionalna tranzicija u RS, u tranzicionom periodu 2000-2016, odvijala se različitim dinamikom i intenzitetom (Slika 4):
- na početku institucionalne tranzicije svi institucionalni podindeksi imali su maksimalne negativne vrednosti: Politička stabilnost na rekordnom minimumu (PV -1,64), Kontrola korupcije (CC -1,18), Kvalitet regulative (RQ -0,86), Efikasnost vlade (GE -0,85), Sloboda govora (VA -0,64) i Vladavina prava (RL -1,27);
 - u predkriznom periodu, do 2008, najveći institucionalni pomaci postignuti su u podindeksima Sloboda govora (VA 0,28), Efikasnost vlade (GE -0,19) i Kontrola korupcije (CC -0,31);
 - u kriznom periodu, 2009-2013, došlo je, uz neznatne oscilacije, ili do pogoršanja, ili do stagnacije svih podindeksa WGI;

Slika 4 Efekti krize na institucionalnu tranziciju i privredni rast u Republici Srbiji

Izvor: Autor, na osnovu baza podataka Svetske banke (WGI) i RZS

- u periodu 2014-2016, poboljšani su i nalaze se u pozitivnoj zoni podindeksi: Politička stabilnost (PV), Efikasnost vlade (GE) i Kvalitet regulative (RQ);
- najkritičniji institucionalni pokazatelj za RS je konstantno Kontrola korupcije (CC) i Vladavina prava (RL), ali se po Kvalitetu regulative (RQ) nalazi ispod proseka JIE;
- RS za uspešnim tranzicionim državama najviše zaostaje u pokazateljima Vladavina prava (RL), Efikasnost vlade (GE), Kvalitet regulative (RQ).

KORUPCIJA KAO FAKTOR RAZGRADNJE INSTITUCIJA

Institucionalna neizgrađenost je jedan od ključnih faktora rasta korupcije u nerazvijenim ekonomijama u kojima su tržišne institucije još u razvoju. Teško je odmotati začaran krug birokratske neefikasnosti i rasta korupcije, šta je uzrok, a šta posledica. Matrica faktora korupcije (pozitivnih i negativnih) prikazana je u Tabeli 4.

Empirijski je dokazan uticaj neizgrađenih institucija na poslovnu investicionu klimu, utvrđeno je da visoki nivoi korupcije smanjuju privredni rast zemlje, investicionu klimu i kvalitet investicije. Efekti korupcije razaraju institucije i privredni rast, uzrokuju neefikasnu alokaciju sredstava, smanjuju produktivnost. Posebno je negativan efekat stepena korupcije na privlačenje SDI. Proces investiranja, po pravilu, obuhvata, dobijanje pregršt javnih dozvola, što može zahtevati oblik mita, čime se povećavaju troškovi investiranja i smanjuje ukupan priliv SDI (Saha, Rukmani & Jen-Je, 2009).

Korupcija povećava nejednakost dohotka (rast Ginijevog koeficijenta) i siromaštvo kroz smanjenje nivoa rasta, poreski sistem, socijalne programe lošeg kvaliteta, nejednakost u obrazovanju i pristrasnost vlasništva nad sredstvima (Tanzi, 1998). Efekat sa kojim su suočene ekonomije u tranziciji je rast sive ekonomije. Skoro sve tranzicione države u cilju borbe protiv sive ekonomije donele su strateška dokumenta i akcione planove. U periodu 2012-2017. Vlada Republike Srbije je smanjila obim sive ekonomije, sa 21,2% na 15,4%, ali i dalje u brojnim institucionalnim

Tabela 4 Matrica faktora korupcije

+ (povećanje korupcije)	- (smanjenje korupcije)
Birokratija i neefikasna administrativna i politička struktura (Tanzi, 1998, Goel i Nelson, 2010)	Učešće građana/sloboda štampe (Bhattacharyya i Hodler, 2010)
Slabe institucije (Pellegrini i Gerlagh, 2007)	Privredni rast, investicije (Pellegrini i Gerlagh, 2007)
“Resursno prokletstvo” (Bhattacharyya i Hodler, 2010)	Viši nivo ekonomske slobode, slobode izbora, manje ekonomskih kontrola (Saha, Gounder i Su, 2009)
Politička nestabilnost (Goel i Nelson, 2010)	Globalizacija (Charron, 2009)
Siromaštvo (Tanzi, 1998, Goel i Nelson, 2010)	Decentralizacija (Dell’Anno i Teobaldelli, 2015)
Nizak nivo zaštite imovinskih prava (Pellegrini i Gerlagh, 2007)	Tržište i konkurencija (Alexeev i Song, 2013)
Niske zarade (Goel i Nelson, 2010)	Trgovinska otvorenost (Charron, 2009)
Efekti okruženja (Goel i Nelson, 2010)	Transparentnost (Goel i Nelson, 2010)
Niže obrazovanje (Pellegrini i Gerlagh, 2007)	eGovernment (Elbahnasawy, 2014)
Imigracija iz visoko korumpirane zemlje (Dimant, Krieger i Meierrieks, 2013)	Internet (Goel i Nelson, 2010)

Izvor: Autor, na osnovu citiranih radova

segmentima postoji značajan prostor za povećanje efikasnosti borbe protiv sive ekonomije.

Sprega institucionalne neizgrađenosti i korupcije posebno pogađa tranzicione države kroz „odliv mozgova” i kvalitet ljudskog kapitala. Empirijski je utvrđeno da visoki nivoi korupcije utiču na nivo emigracije kvalifikovane radne snage daleko više od nekvalifikovane radne snage (Dimant, Krieger & Meierrieks, 2013). Viši nivoi korupcije su povezani sa nižim nivoima obrazovanja, zdravlja, socioekonomskog razvoja, što utiče na smanjenje nivoa ljudskog kapitala.

ZAKLJUČAK

Nalazimo se u vrtlogu globalnih ekonomskih promena. Osnovne karakteristike tih promena su:

- neoliberalni globalizam doprinosi sve većoj socijalnoj polarizaciji;
- progresivno se povećava marginalizacija, otuđuje se rad iz proizvodnog procesa, što dovodi do nestajanja socijalnog okvira unutar koga bi dobitak mogao biti društveno podeljen;
- permanentne su promene u poslovnom ciklusu i stvara se klima stalne nadolazeće recesije; i

- deregulacija globalne trgovine pogoršava strukturne neravnoteže, ne vodi ka strukturalnim prilagođavanjima.

Uticaj tih procesa direktno uzrokuje da se „državne elite angažuju u trci prema donjim konkurentskim strategijama“ (Jakopin, 2017b, 115).

U transformacionom periodu dugom skoro tri decenije mogu se među tranzicionim državama primetiti velike razlike u institucionalnom i ekonomskom razvoju. Na području JIE sve su primetnije ekonomske (stopa i održivost privrednog rasta) i institucionalne (efikasne i stabilne institucije u funkciji privrednog rasta) razlike između država koje su članice EU i onih koje su kandidati. Na razgradnju, ionako krhkih institucija na području JIE, razorno je delovala globalna recesija (Jakopin, 2018, 51-54). Pored zakasnelog tranzicionog starta (Republika Srbija, Bosna i Hercegovina, Makedonija), na institucionalnu izgradnju uticale su ekonomske politike i strategije reformi.

Uticaj institucija na privredni rast i razvoj je direktan preko efikasnosti države (regulatorna, alokativna, podsticajna funkcija), posebno u kriznim periodima kada dolazi do izražaja nesavršenost tržišta kao sveregulisajućeg instrumenta. Efikasan institucionalni okvir kreira privredni ambijent, stvara instrumente, mehanizme i mere za održiv privredni rast. Države u kojima je na visokom stepenu vladavina prava imaju trostruko veću stopu privrednog rasta. Razloge zašto je područje JIE ekonomska periferija EU treba tražiti, pored zakasnelog tranzicionog starta i političkog nasleđa, pre svega, u tome što institucionalna tranzicija nije uspešno sprovedena.

Na rezultate istraživanja u radu, ukazuju sledeći zaključci:

- Primenjeni tranzicioni modeli privrednog rasta nisu bili u funkciji izgradnje stabilnih institucija. Institucionalna izgradnja bila je u senci procesa transformacije vlasničke strukture. Neizgrađenost i neefikasnost institucija direktno je uticala na efekte procesa privatizacije, kao i postprivatizacione efekte, ne samo u RS, nego i u državama u okruženju.
- Tokom čitavog tranzicionog perioda postoji permanentan jaz između reformskih zakona i njihove implementacije. Institucije bez kapaciteta za sprovođenje zakona stvaraju ne samo neusklađenost između proklamovanog i stvarnog, već i podstiču marginalizaciju i nesprovođenje zakona.
- Institucionalnom jazu najviše doprinosi faktor korupcije, koji se „hrani“ birokratijom, neefikasnom administracijom, niskim zaradama i siromaštvom.
- Institucije imaju veliki problem otvorenosti, što se ide od centralnog ka lokalnom nivou institucionalna zatvorenost i netransparentnost je sve veća. Istraživanje Centra za demokratsku tranziciju o otvorenosti institucija (vlada, skupština, ministarstva i organi uprave) u državama Crnoj Gori, Republici Srbiji, Bosni i Hercegovini i BJR Makedoniji (oktobar-decembar 2016) i dobijeni rezultati na osnovu Regionalnog indeksa otvorenosti ukazuju na veliku institucionalnu zatvorenost, selektivnost i arbitrarnost (npr, organi izvršene vlasti u RS otvoreni su 56%, Crnoj Gori 66%, Makedoniji 36% i BiH 44%). Koncept otvorenih vlada u toku procesa integracija u EU nije u potpunosti zaživeo, nije prepoznata suštinska potreba društva o neophodnosti primene i promocije reformskih vrednosti i njihovog pozitivnog uticaja na građane. U tom kontekstu, neophodno je kontinuirano sprovoditi istraživanje otvorenosti institucija na svim nivoima vlasti.

Istraživački doprinos kroz testiranje polazne hipoteze o međusobnom uticaju institucionalne tranzicije i privrednog rasta ukazuje da je uticaj institucija na tranzicioni privredni rast u Republici Srbiji bio zanemarljiv, može se govoriti samo o obrnutom uticaju, odnosno, o uticaju privrednog rasta na razvoj institucija. U periodu 2001-2008, kada je prosečna stopa privrednog rasta u RS iznosila 5,9%, svi pokazatelji institucionalne efikasnosti beležili su značajan rast. Nasuprot tome, u recesionom periodu, do 2014, kada faktički nije bilo rasta, u većini pokazatelja institucionalne efikasnosti registrovan

je pad ili stagnacija. Blagi oporavak i rast u periodu 2015-2017 odrazio se na poboljšanje kod jednog broja institucionalnih pokazatelja (politička stabilnost, efikasnost vlade i kvalitet regulative).

Završna poruka kreatorima ekonomske politike glasi: kao što održiv privredni rast nije moguć bez stabilnih i efikasnih institucija, tako ni stabilne i efikasne institucije nisu moguće u recesionim periodima, ili u periodima niskih stopa privrednog rasta.

REFERENCE

- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2005). Institutions as the fundamental cause of long-run growth. In P. Aghion, & S. Durlauf (Eds.). *Handbook of Economic Growth Volume 1A* (pp. 385-472). Amsterdam, North Holland: Elsevier B.V. doi:10.1016/S1574-W84(05)01010-0
- Alexeev, M., & Song, Y. (2013). Corruption and product market competition: An empirical investigation. *Journal of Development Economics*, 103(1), 154-166. doi.org/10.1016/j.jdeveco.2013.02.010
- Bhattacharyya, S., & Hodler, R. (2010). Natural resources, democracy and corruption. *European Economic Review*, 54(4), 608-621. doi.org/10.1016/j.euroecorev.2009.10.004
- Burki, S. J., & Perry, G. (1998). *Beyond the Washington Consensus: Institutions Matter*. Washington, DC: World Bank.
- Charron, N. (2009). The impact of socio-political integration and press freedom on corruption. *The Journal of Development Studies*, 45(9), 1472-1493. doi.org/10.1080/00220380902890243
- Dell'Anno, R., & Teobaldelli, D. (2015). Keeping both corruption and the shadow economy in check: The role of decentralization. *International Tax and Public Finance*, 22(1), 1-40. doi:10.1007/s10797-013-9298-4
- Dimant, E., Krieger, T., & Meierrieks, D. (2013). The effect of corruption on migration 1985-2000. *Applied Economics Letters*, 20(13), 1270-1274. doi.org/10.1080/13504851.2013.806776
- Dollar, D., & Kraay, A. (2002). Institutions, trade, and growth. *Journal of Monetary Economics*, 50(1), 133-162. doi.org/10.1016/S0304-3932(02)00206-4
- Easterly, W., & Levine, R. (2003). Tropic, germs and crops: How endowments influence economic development. *Journal of Monetary Economics*, 50(1), 3-39. doi.org/10.1016/S0304-3932(02)00200-3
- Elbahnasawy, N. G. (2014). E-government, internet adoption, and corruption: An empirical investigation. *World Development*, 57(C), 114-126. doi:10.1016/j.worlddev.2013.12.005
- Engerman, S. L., & Sokoloff, S. (2000). History lessons: Institutions, factor endowments, and paths of development in the new world. *Journal of Economic Perspectives*, 14(3), 217-232. doi:10.1257/jep.14.3.217
- Goel, K. R., & Nelson, A. M. (2010). Causes of corruption: History, geography and government. *Journal of Policy Modeling*, 32(4), 433-447. doi.org/10.1016/j.jpolmod.2010.05.004
- Hoff, K., & Stiglitz, E. J. (2004). After the big bang? Obstacles to the emergence of the rule of law in post-communist societies. *American Economic Review* 94(3), 753-763. doi:10.1257/0002828041464533
- Jakopin, E. (2017a). Smart specialisation of manufacturing industry: Relying on one's own strengths and targeted attraction of FDI. *Ekonomika preduzeća*, 65(1-2), 155-173.
- Jakopin, E. (2017b). Privredni rast i institucionalne performanse u tranzicionim državama JIE. *Ekonomija danas, Institucije - šta (ne)možemo uraditi bolje*, 105-118.
- Jakopin, E. 2018. *Regionalna tranzicija Srbije*. Beograd, Republika Srbija: Zadužbina Andrejević.
- Jones, E. L. 1981. *The European Miracle: Environments, Economies, and Geopolitics in the History of Europe and Asia*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2010). The worldwide governance indicators: Methodology and analytical issues. *Working Paper Series 5430*, WB.
- Knack, S., & Keefer, Ph. (1995). Institutions and economic performance: Cross-country tests using alternative institutional measures. *Economics and Politics*, 7(3), 207-227. doi.org/10.1111/j.1468-0343.1995.tb00111.x
- Mauro, P. (1995). Corruption and growth. *Quarterly Journal of Economics* 110(3), 681-712. doi.org/10.2307/2946696
- North, D. 1990. *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. New York, NY: Cambridge University Press.

- Pellegrini, L., & Gerlagh, R. (2007). Causes of corruption: A survey of cross-country analyses and extended results. *Economics of Governance* 9(3), 245-263. doi:10.1007/s10101-007-0033-4
- Rodrik, D., Subramanian, A., & Trebbi, F. (2004). Institutions rule: The primacy of institutions over geography and integration in economic development. *Journal of Economic Growth*, 9(2), 131-165. doi:10.3386/w9305
- Saha, S., Rukmani, G., & Jen-Je, S. (2009). The interaction effect of economic freedom and democracy on corruption: A panel cross-country analysis. *Economics Letters*, 105(2), 173-176.
- Tanzi, V. (1998). Corruption around the world: Causes, consequences, scope, and cures. *IMF Working Paper No. 98/63*, 1-39.

Primljeno 4. aprila 2018,
nakon revizije,
prihvaćeno za publikovanje 22. avgusta 2018.
Elektronska verzija objavljena 27. avgusta 2018.

Edvard A. Jakopin je rukovodilac Odeljenja za strateške analize i industrijsku politiku Ministarstva privrede Republike Srbije. Doktorirao je na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Autor je brojnih naučnih i stručnih radova iz oblasti makroekonomije, planiranja privrednog razvoja, strukturnih promena, konkurentnosti, regionalnog modeliranja.

ECONOMIC GROWTH AND INSTITUTIONAL TRANSITION OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Edvard Jakopin

Ministry of Economy, The Republic of Serbia

Whether the transitional countries of SEE are trapped in the institutional transition? Institutional transition that lasts almost three decades, in Serbia almost two began a rapid destruction of the institution of the previous political and economic system, but the construction of new market institutions has been slow, inefficient and partial. Serbia lost three decades of economic growth and development, as evidenced by an economic law that it takes twice as much time to restore the system to the previous equilibrium of the length of time in which the system is located off-balance. The average growth in the 17 transition years of 3% is insufficient to compensate for the enormous backlog of the 1990s. The research contribution to the work focuses on the analysis of the interdependence of economic growth and institution building. A special rakurs is aimed at the corruption factor that destroys institutions in all transition countries, reduces economic growth, productivity and negatively affects the attractiveness of FDI.

Keywords: economic growth, institutional transition, corruption.

JEL Classification: O11, O43